

Paulo Freire Hakkında Bireysel Bir Anma Notu!

Hasan Hüseyin Aksoy^{1*}

-|-

İçinde bulunduğumuz ve tamamlamakta olduğumuz 2021 yılı Brezilyalı ünlü eğitimbilimci Paulo Freire'nin 100. doğum yılı olması nedeniyle, bir çok eleştirel eğitimci ve eleştirel eğitim topluluğu tarafından Freire'ye ve görüşlerine, dünya çapındaki etkilerine dikkat çekme bakımından bir fırsat olarak görülmüş ve bir çok etkinlik düzenlenmiştir. Bu etkinlikler arasında, konferanslar, dergilerde Freire özel sayıları, 100. yıla özgü görsel materyal üretimleri, üniversitelerde Freire ve çalışmalarına adanan özel dersler, Freire'nin düşüncelerine karşı saldırıları karşılamak için uluslararası eğitimci topluluklarınca bildiriler hazırlanması, armağan kitaplar ilk akla gelenler olarak belirtilebilir. Freire, bir eleştirel eğitimci olarak tanınıyor olsa da, Recife Üniversitesinde hukuk alanında lisans ve yine aynı üniversitede eğitim tarihi ve felsefesi alanında doktora derecesi almıştır. Daha sonra, aynı üniversitede eğitim tarihi ve felsefesi öğretim üyeliği yapmıştır (McLaren, 2006). Öğretim üyeliği yaparken okuryazarlık kampanyalarında kullandığı metodoloji ile dikkatleri üzerine çekmiş ve 1964 yılında Brezilya'da gerçekleştirilen askeri darbe sonucunda bu kampanyalarda kullandığı yöntem ve güçlü siyasal etkileri nedeniyle tutuklanmış (Vittoria, 2017), serbest bırakılınca ülke dışına kaçarak 16 yıl sürecek bir sürgün yaşamı deneyimlemiştir. Freire'nin sürgün dönemi ve bu dönemde geliştirdiği eğitim alanına ilişkin görüşleri, çok sayıdaki eserinde kendini göstermiş ve bu satırların yazarına değin uzanan dünyanın bir çok ülkesindeki eğitimci ve sosyal bilimciyi etkilemiştir. Freire'nin İsviçre ve ABD gibi gelişmiş ülkeler yanında, bir kısmı devrimci dönüşüm aşamasında olan Bolivya, Şili, Gine Bissau, Tanzanya gibi Latin Amerika ve Afrika ülkelerinde de eğitim ve özellikle okuryazarlık öğretimi kampanyaları konusundaki deneyimleri (Freire&Macedo, 1998) dikkat çekici olmuştur. Freire'nin çok geniş bir coğrafyada tanınmasında, sürgün döneminde katıldığı çok sayıdaki etkinlikler yanısıra, düşüncelerinin dönüştürücü etkisinin belirleyici olduğu düşünülebilir. Freire'nin çalışmalarının etkisi, eğitim alanı dışında sosyoloji, siyasal teori, kalkınma çalışmaları, teoloji, felsefe, kültürel çalışmalar, antropoloji, dil çalışmaları, araştırma yöntemleri sosyal çalışma ve iletişim gibi alanlara da uzanmaktadır. Paulo Freire düşüncelerini geliştirirken, ülkemizde de tanınırlığı olan ve daha çok siyasal kültürde aşına olunan, başta Marx olmak üzere, Gramsci, Mao, Fromm, Brecht, Althusser, Sartre gibi yazar ve düşünürlerden düşüncelerini geliştirmek için yararlandığı, esinlendiği görülebilir. Öte yandan açıklıkla belirtilebilir ki, Freire'nin kendisi bir esin kaynağıdır ve dünyanın bir çok ülkesinde birbirinden çok farklı mesleklerdeki insana,

özellikle de eğitimcilere esin kaynağıdır. Freire'nin benim için de sadece eğitim alanı ile sınırlı olmamak üzere, yaşamım üzerinde bir etkileyciliği, rehberliği olmuştur ve bunun için de kendisine duyduğum sempatiyi ve yakınlığı da burada paylaşmak isterim. Özellikle eğitimin çeşitli alt alanlarındaki, örneğin mesleki eğitim konusundaki görüşlerimle Freire'nin görüşleri harmanlanmış, bu alanda eleştirel bir eğitim anlayışının geliştirilmesi konusunda önemli bir kaynak olmuştur.

Bir eğitim bilimci olarak Freire'nin 100. doğum yılı nedeniyle gerçekleştirilen ya da ona adanan etkinliklerde, kendisinin görüşlerinin paylaşılması ve tartışılmasında rol aldım. Bunlar arasında Türkçe bir derginin Freire özel sayısında Freire'nin mesleki eğitime ilişkin görüşlerinden yararlanan bir makaleyi yayınlama (Aksoy, 2021) Freire'nin 100. doğum yılı nedeniyle Malta Üniversitesi tarafından düzenlenen bir uluslararası konferansta konuşmacı olma, Freire için Brezilya'daki bir üniversitede açılan derse görsel metin hazırlama sayılabilir. Buradan hareketle, Freire'nin, meslek yaşamım ve gündelik yaşamım için bazı konularda rehberlik ettiği, benim de Freire'nin görüşlerinin sürdürülmesi ve geliştirilmesine emek veren topluluğun bir üyesi olarak diyalektik sürecin bir parçası olduğum söylenebilir.

Bu çalışmada, Freire hakkında ansiklopedik nitelikteki bilgilerden başlamakla birlikte, Paulo Freire'nin bir eleştirel eğitimcinin politik özne olarak - mesleğini sürdürmesine nasıl bir etkide bulunabileceği ve hangi bağlamda bir esin kaynağı olarak meslek yaşamımızda yer aldığına/ alabileceğine ilişkin görüşümü seçtiğim bir boyutla ve özetle paylaşmak istiyorum.

Paulo Freire ismini farkına vararak okuduğumu anımsayabildiğim ilk metin, Freire'nin mesleki eğitim konusundaki görüşlerini Dewey ve Marx'ın görüşleri ile karşılaştırmalı olarak değerlendiren Richard D. Lakes'in (1997) bir kitabı olmuştur. Araştırma konularım arasında olan istihdam ve mesleki eğitim konularına değindiği için okuma listemde olan bu kitapta, Freire'nin görüşlerine özgürleşme ve insanlaşma bağlamında dikkat çekici bir önem atfedilmekte olduğunu burada görebildim. Ancak, ilk değerlendirmede, benim için diğer yazarlar kadar etkileyici ve dikkat çekici olmadığını söyleyebilirim. Bunun Freire'yi daha önce politik ve mesleki yaşam bağlamım içinde okumamış/tanımamış olmam nedeniyle olduğunu düşünüyorum. Freire'nin 2000'li yıllar öncesinde Türkiye akademisi ve toplumsal hareketler içindeki tanınırlığının yeterince güçlü olmadığını söylemek yanlış olmaz. Ancak, bu yayından çok daha önce Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi* (1991) adlı eserinin Türkçe'ye çevrildiğini ve benim de bu eseri eğitim bilim bağlamındaki değerinden bağımsız, "Mesleki değerinin yeterince farkında olmadan" satın aldığımı ve yeterince anlamlı bir okuma yapmadan kitaplığıma koymuş olduğumu yıllar sonraki yeniden karşılaşma ile farkettim. Freire'nin *Ezilenlerin Pedagojisi*'ni, politik bilincimi destekleyecek bir kaynak olarak gördüğümü ve bu nedenle seçtiğimi, politik nitelikteki diğer eğitim odaklı kitaplardan herhangi biri olarak gördüğümü sanıyorum. Yine, Freire'nin "*Okuryazarlık*" adlı kitabı, 1998 yılında, bir dönem

Freire ve yazdıklarına ilişkin bütüncül bir görüşü farketmemde değerli meslektaşım Malta Üniversitesi öğretim üyesi Peter Mayo'nun çevirmemiz için sunduğu Özgürleştirilen Praksis adlı eserinin büyük katkısı oldu. Yine Eleştirel Pedagoji konusunda, Freire'den önceki yazarların çalışmalarına, Frankfurt Okulu yazarları ve Alman eleştirel eğitimcilerin görüşlerine erişme konusunda kültürel ve tarihsel antropoloji ve eğitim antropolojisi konusunda değerli çalışmaları olan Christoph Wulf'un katkısını anmam yerinde olur.

kendisiyle aynı bölümde çalışma şansı bulduğum bir öğretim üyesi olan Serap Ayhan tarafından Türkçe'ye çevrilmiş, ayrıca yaşam öyküsü ve *Ezilenlerin Pedagojisi*'nde yer alan temel görüşleri makale olarak yayınlanmıştır (Ayhan, 1995). Bu çalışmalar da ne yazık ki yayınlandığı dönemde, Freire'yi kendi yaşamımla bağ kurmaya yolaçacak bir bakış açısıyla okumamı sağlamaya yeterli olmadı ve 2000'li yılların başına kadar ilgim çok sınırlı bir çerçevede oldu. Bunda mesleki, akademik konular ve politik metinler arasında bir bağ kurmayı dışlayan, hatta bir akademik etik sorunu ve eğitimcilik sorumluluklarına aykırı olarak tanımlayan bir çevre/iklimde/görüşte bulunuyor olmamın etkili olduğunu düşünüyorum. Bir diğer boyut ise politik olanın bir futbol kulübü taraftarlığı gibi siyasal partilerin taraftarlığına indirgenmesi ve bu tür bir tartışmaya öğrencilerin dahil edilmesinin rahatsız ediciliği olabilir. Öte yandan, yükseköğretim kurumları dahil eğitim kurumlarında müfredatla belirlenen konuların, ya da "mesleki" olarak kabul gören konuların öğretilmesinin beklendiği, politik konuların bireylerin kişisel görüşleri ve tercihleri olduğu, saygı duyulabilse dahi eğitim kurumlarında bunların dile getirilmesinin hoş karşılanmayacağı çeşitli biçimlerde, yasal metinler ya da idari kararlar içinde dile getirilmiş ve bir saklı program ortaya çıkarılmıştır. Buna göre, politika (dar anlamı ile siyasal partiler ya da iktidar söylemi olan örgütlerin söylem, slogan ya da sembollerinin kullanılması şeklinde kendini gösterebilir) ile kamusal örgün eğitim birbirinden uzak tutulması gereken iki farklı etkinlik türüdür. Öte yandan, bir eğitimcinin, bu tür önermeleri kabul etmese de, bir eğitim sisteminin, okulların doğası içinde ve mesleğinin bir parçası olarak, yaptığı işin politik okumasını başarabilmesi için gereken kavramsal ve teorik önermeler yetersizdi ya da yaygın olarak bilinmiyor idi. Bu konuda bir boşluk ya da açık bulunduğunu bugün daha iyi görebiliyorum.

Eleştirel eğitimin tarihsel ve kavramsal temellerine yakından baktıkça ve bu konuda katkıda bulunmuş eğitimcileri, düşünürleri ve yazarları tanıdıkça, mevcut boşluğu daha çok gördüğümü ancak her ilerlemenin de önümüzde yeni seçenekler ve olasılıklar anlamında daha fazla yeni yollar oluşturduğunu da söyleyebilirim. İlerledikçe geride kalan kadar geriye kalan yolun da uzadığı ama, üzerinde ilerlemekte olduğunuz zeminin de zaten gelmek istediğiniz yer olduğu bir yolculuk hikayesi gibi düşünün. Kişisel hikayemde, Freire ve yazdıklarına ilişkin bütüncül bir görüşü farketmemde değerli meslektaşım Malta Üniversitesi öğretim üyesi Peter Mayo'nun çevirmemiz için sunduğu Özgürleştirilen Praksis adlı eserinin büyük katkısı oldu. Yine Eleştirel Pedagoji konusunda, Freire'den önceki yazarların çalışmalarına, Frankfurt Okulu yazarları ve Alman eleştirel eğitimcilerin görüşlerine erişme konusunda kültürel ve tarihsel antropoloji ve eğitim antropolojisi konusunda değerli çalışmaları olan Christoph Wulf'un katkısını anmam yerinde olur. Ancak, bu düşünürler geçidi arasında Freire, eğitim biliminin temel çerçevesini eleştirel eğitimciler için anlamlı gelecek şekilde hümanist ve özgürleştirici eğitim tartışmaları ile doldurmuş ve diğer eğitimci yazarlardan daha fazla görünür olmuştur.

Freire, Ezilenlerin Pedagojisi'nde "yansız eğitim yoktur" demek, eğitim ve politika arasındaki bağları, bir siyasal partiler arası tercihler bağlamında değil, ancak çok daha geniş ve bütünlüklü bir şekilde ele almakta, politikayı kaderciliğin karşısına koymakta; okuryazarlığı "sözcüklerin ve dünyanın okunması" eylemi olarak ve eğitimi "bir özgürlük pratiği" olarak tanımlamaktadır. Bu noktada, mesleki olarak içinde yer aldığımız eğitim ile bir yurttaş olarak hak ve görev saydığımız politik etkinlikler arasındaki diyalektik ilişki ve bağ da açığa çıkmakta, "eğitimsiz politikanın ve politikasız eğitimin bir yanılısıma olduğu düşünölebilmektedir. Şunu da özellikle belirtmek isterim ki, bu bağlantısızlık, eğitimcilerin örgütlü olmadıkları, politik özne olmadıkları ya da politika ile bağlarının zayıfladığı zamanlarla ilgili değildir. Çünkü, eğitimcilerin, özellikle öğretmenlerin siyasal alana etkide bulunduğu ve güçlü eğitim örgütlerinin, sendika ve derneklerin bulunduğu dönemde de eğitim ve politika arasındaki bağlar düşünsel olmaktan çok, okulların politik etkinlik alanı olması nedeniyle mekansal ve öğrenci-öğretmen katılımları üzerinden fiziki nitelikte olmuştur. Freirenin (1985; 1991) eğitimin politiklik bağlamını oluşturan düşünceleri ve açıklamaları çok daha geniş bir bağ oluşturmuştur.

Eğitimcilerin, özellikle öğretmenlerin siyasal alana etkide bulunduğu ve güçlü eğitim örgütlerinin, sendika ve derneklerin bulunduğu dönemde de eğitim ve politika arasındaki bağlar düşünsel olmaktan çok, okulların politik etkinlik alanı olması nedeniyle mekansal ve öğrenci-öğretmen katılımları üzerinden fiziki nitelikte olmuştur.

-II-

Türkiye'de 12 Eylül askeri darbesinden hemen önceki yıllarda toplumda şiddetli bir bölünme ve iç savaş görüntüsü veren çok sayıda genç ve yetişkinin yaşamını alan çatışmalar, ülke içindeki siyasal hareketler kadar, ülke dışından kurumsal güçlerin de planladığı düşünölen siyasal cinayetler hüküm sürmüştür (Durna, 2014). Genel olarak, üretilmiş ve başta ABD olmak üzere emperyalist ölkelerin haberalma örgütleri ve NATO gibi küresel askeri örgütlerin gizli yapıları tarafından kışkırtılmış olduğu düşünölen bu çatışma ve siyasal cinayetlerin ortasında, gençliğin, yetişkin yurttaşların ve işçi sınıfı topluluğunun güçlü siyasal ilgileri ve örgütlölükleri de bulunmaktaydı. Öğretmenler de, yüksek üye sayılarına sahip, geniş katılımlı grev/boykot yapabilen ve iktidarların dikkate almak zorunda olduğu güçlü örgütlere sahipti (Ulutaş, 2014; Altunya, 2015). 12 Eylül darbesi sonrasında, aydınlar ve özellikle sendikalarda, çeşitli derneklerde, siyasal kurumlarda örgütlü öğretmenler, örgütlü genç politik kitle ile birlikte yoğun bir baskıyla ve zalimce uygulamalar ile karşılaştılar. 12 Eylül Darbesinin en önemli ve kalıcı amaç ve işlevi, küresel nitelikteki neoliberal politikaları ölkeye zor yoluyla da olsa hakim kılmak olmuştur.

Darbenin diğeri bir önemli sonucu da, eğitim ve politika arasındaki mekansal ve fiziki bağ koparıldığı gibi, doğal, ontolojik (varoluşsal) bağın da bir yanılısıma olarak ve aslında bir hegemonya ve ideolojik proje olarak koparılması olmuştur. Ortada birbirinden ayrılan iki kurum değil, politika ile bağları görünmezleştirilen; yansızlığına ve katılımcılara mutlaka iyi şeyler sağlayacağına inanılması istenilen bir eğitim sistemi bulunmaktadır. Yaklaşık yirmi yıllık bir neoliberal hegemonya kurma sürecinin sonunda, 2000'li yıllara kadar, öğretmen örgütlölüklerinin, gençlik örgütlölüklerinin zor yoluyla ya da sistematik baskı ve

Freire'nin ezme ezilme ilişkilerinin, sadece üretim ilişkilerinde değil, yaşamın her alanında olduğu gibi okul ve dersliklerdeki ilişkilerde de kendine yer bulduğunu dile getirmesi ve bunları görünür kılması, politik duruşumu değiştirmeden dünya görüşümü genişletmeme katkı sağlamıştır.

korkutmalar yoluyla dağıtıldığı bir ortamda öğretmenlerin, gençliğin, genel olarak toplumun düşünme biçiminin değişmesi kaçınılmaz idi ve bu değişimin gerçekleştiğini, genel olarak toplumda ve kendi yaşamlarımızda gözleyebildik. Bu “başarılı” hegemonyanın sonucunda, politik alanda özne ve eğitim alanında uzman, öğretmen olarak varlık gösterildiğinde, bütünlük kaybını ve yabancılaşmayı anlamak kolay değildi. Böylece, politik alandaki mücadele sürdürüyor iken ontolojik bir bağ kurmadan eğitim alanında da mesleki çalışma yürütmenin ya da bu bağı mekansal bağlamda kurmanın bir üst sınır olabileceği anlayışı da mümkün olmuştur. Burada, hem eğitimi hem de politik olanı görünenin ötesine geçmeden kavrayan bir düşünceden, dünya görüşünden ya da eğitim anlayışından söz edebiliyoruz. Bu eğitim anlayışının, öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu tarafından benimsendiğini düşünmek yanlış olmaz. Bunun nedeni, çeşitli dönemlerde karşılaştıkları ağır baskılar, mesleki-görevleri ile ilgili tehdit ya da kaygılar ve düşüncelerinin bu yönde olması ve kendilerine sunulanın doğru olduğuna duydukları inanç da olabilir. Bağlantısızlık yanılması geniş bir öğretmen topluluğu ve akademi içinde kabul görmüştür. Bu durumun sonucunda, eğitimin politikadan ayrılması gerektiği yönündeki görüş ile çok yoğun bir şekilde karşılaşan eğitimci topluluğunun, aksi görüş iddia edecek argümanları yeterince geliştirememiş ve bunu sağlayacak/paylaşacak bir iklimi inşa edememiş olduklarını da düşünebiliriz. Bu kavrayışın geniş bir çevrede yer alan, radikal görüşlere sahip öğretmen ve akademisyenler için de geçerli olduğunu belirtmek isterim.

Eğitimsel yaşamın, sınıf pratiklerinin, okul öncesinden yetişkin eğitimine, mesleki eğitimden doktora eğitimine eğitim ve öğrenme gerçekleşen her bağlamın politik yanını ya da politik boyutlarını, yanlılıktan malul karakterini anlamayı sağlayan, ya da görmeyi kolaylaştıran Freire'nin açıklamaları, radikal bir dönüşe de katkı sağlamıştır. “Yansız eğitim yoktur”, “eğitim evcilleştirir ya da özgürleştirir”, gibi ifadelerle özetlenecek görüşlerinde eğitimin “ezilenlerden yana ya da ezenlerden yana” olabileceği sonucuna erişebiliriz. Freire, ezen ve ezilen ezilen bağlamlarını da yakın zamana kadar politik alanda dile getirilen iktidar ilişkilerindeki görünmezlikleri de içerecek şekilde genişletmiş, ezme ezilme ilişkisini üretim ilişkileri içindeki özneler ile sınırlandırarak ele alan görüşün dışına çıkarmayı başarmış ve gündelik yaşam içinde herkesin rolünün görece biçimde değişerek bu kategorilerin her ikisinde de yer alabileceğini göstermiştir. Freire'nin ezme ezilme ilişkilerinin, sadece üretim ilişkilerinde değil, yaşamın her alanında olduğu gibi okul ve dersliklerdeki ilişkilerde de kendine yer bulduğunu dile getirmesi ve bunları görünür kılması, politik duruşumu değiştirmeden dünya görüşümü genişletmeme katkı sağlamıştır. Eğitim ve politikanın ayrılmazlığı, yansız bir eğitim olamayacağı ve ezilenlerin de zaman içinde ya da farklı konumlarda ezene dönüştüğüne ilişkin söylemlerinin, sadece dünya görüşümü değil mesleki bakımdan da eğitimbilim anlayışımı ve dersliklerdeki pratiklerimi de çeşitli düzeylerde etkilediğini söyleyebilirim. Ancak, büyük ölçüde, farklı paradigma ve eğitim disiplini anlayışları ile yetişmiş öğrenci, öğretmen, akademisyen topluluğu içinde

her zaman “başarılı” sayılacak sonuçlar elde ettiğimi söyleyemem. Bununla birlikte, bir eğitimci olarak temel paradigmlar ve ilkeler konusunda bir pedagojik zemin oluşturmak ve bu zemine bilinçli olarak sahip çıkmaya çalışmak, dünya görüşüm ile eğitim anlayışım arasında anlaşılabilir ve anlatılabilir bağlar kurabilmek Freire'nin radikal etkileri olarak görülebilir.

Freire'nin görüşlerinin ve eğitim anlayışının Türkiye öğretmen hareketleri ve özellikle sendikal mücadele veren öğretmenler bakımından da önemli yansımaları olabilir. Öğretmenlerin yaşamlarındaki politik bağlamın ve sendikal mücadelenin anlamlı bir şekilde bir pedagojik araç olarak sınıf pratiklerine ve öğretim süreçlerine yansıtılabilmesi ve aynı zamanda eğitim süreçlerinin de politikanın bir parçası olduğunu görebilmeyi sağlayabilir. Bu esinleme, eğitim alanında devrimci bir değişmeye yol açacak bir anlayışın da öncülü olabilir. Bu noktada Freire'nin eğitim yöntemlerinin ve düşüncelerinin başka ülkelere, olduğu gibi transfer edilemeyeceği, ancak özgün koşullar içinde yeniden keşfedilmeleri gerektiği yönündeki uyarısının da dikkate alınması gerekir. Bu yeniden keşfetmenin, Freire'nin olduğu kadar, daha az ya da daha çok, eğitimci olan ya da olmayan çok sayıda düşünür ve yazarın yaşamımızda, düşüncelerimiz ve eylemlerimizde kendine yer bulması ile doğal bir şekilde gerçekleştiğini düşünüyorum. Bu bakımdan, Freire'nin eleştirel pedagoji alanına sunduğu kavramları, eğitim ve yaşam anlayışını, Freire'den önceki ve sonraki yazarlarla/ eğitimcilerle birleştirerek ve yorumlayarak yeniden keşfetme sürecini doğal bir şekilde sürdürebilmenin, bu şekilde eylemeye ve öğrenmeye devam edebilmenin kendimizi de yeniden üretmemizin, olmaya devam etmemizin keyifli ve sağlıklı bir yolu olduğunu düşünüyorum.

Tüm bunlar için, gündelik yaşamımdaki öğrenme ve öğretme deneyimimden mesleki yaşamımdaki öğrenme ve öğretme süreçlerine, politik görüşlerim ve eğitim yaşamına ilişkin mücadeleye kadar tüm katkıları için Paulo Freire'ye ve bu çabaları genişleten, paylaşan ve daha güçlü hale getiren yoldaşlarına, meslektaşlarına da teşekkür borçluyum. Bir diğer teşekkürüm de kendi meslektaşlarıma ve yirmi yılı aşkın bir süredir derslerimin ve tüm diğer akademik etkinliklerimin bir parçası olan ve beni okuduklarıyla, deneyimleriyle, yapıcı –(bazen de yıkıcı) eleştirileri ve olumlu dönütleriyle destekleyen öğrencilerimdir. Onların berrak, coşkun, öğrenmeye-öğretmeye, diyaloga açık sorgulayıcı zihinleri - tutumları olmasa, başta Freire olmak üzere pek çok toplumcu, eleştirel, radikal düşünür ve eğitimcinin görüşlerinin aydınlattığı bu uzun soluklu yolculuğu sürdüremeyebilirdim.

Kaynakça

- Aksoy, H.H. (2021). Paulo Freire'nin Eğitim Anlayışından Mesleki Eğitime İlişkin Çıkarımlar. *Mektepli Bülten. Tebeşir*. Sayı 14, ss. 40-41. Online Erişim: https://mektepligazete.com/public/file/bulten/mektepli-bulten_sayi14.pdf
- Altunya, N. (2015). Türkiye'de Öğretmen Örgütlenmesi. 1906-2015. Yenilenmiş 3. Basım. Ankara: Eğitim İş Kültür Yayınları.

Freire'nin eğitim yöntemlerinin ve düşüncelerinin başka ülkelere, olduğu gibi transfer edilemeyeceği, ancak özgün koşullar içinde yeniden keşfedilmeleri gerektiği yönündeki uyarısının da dikkate alınması gerekir. Bu yeniden keşfetmenin, Freire'nin olduğu kadar, daha az ya da daha çok, eğitimci olan ya da olmayan çok sayıda düşünür ve yazarın yaşamımızda, düşüncelerimiz ve eylemlerimizde kendine yer bulması ile doğal bir şekilde gerçekleştiğini düşünüyorum.

- Ayhan, S. (1995). Paulo Freire: Yaşamı, Eğitim Felsefesi ve Uygulaması Üzerine. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*. Cilt 28, Sayı 2, ss. 193 – 205.
- Baker, C. (1991) *Zorunlu Eğitime Hayır*. Çev. A. Sönmezay. İstanbul: Ayrıntı.
- Durna, T. (2014). 70'li Yıllarda Politik Şiddet ve Basın . R.F. Barbaros ve E.J. Zürcher (Yayına Hazırayan). *Modernizmin Yansımaları: 70'li Yıllarda Türkiye*, içinde bölüm. (ss. 230-268). Ankara: Efil Yayınevi.
- Freire, P. & Macedo, D. (1998). *Okuryazarlık. Dünyayı ve Sözcükleri Okumak*. Çev. S. Ayhan. Ankara: İmge.
- Freire, P. (1985) *The Politics of Education. Culture, Power and Liberation*. Trs. by D. Macedo. Westport, CT: Bergin & Garwey.
- Freire, P. (1991) *Ezilenlerin Pedagojisi*. Çev. D. Hattatoğlu ve E. Özbek. İstanbul:Ayrıntı.
- Lakes, R. D. (1997). *The New Vocationalism. Deweyan, Marxist and Freirean Themes*. Ohio: Center On Education and Training for Employment. College of Education, The Ohio State University.
- Mayo, P. (2012). *Özgürleştiren Praksis. Paulo Freire'nin Radikal Eğitim ve Politika Mirası*. Çev. H.H. Aksoy ve N. Aksoy. Ankara: Dipnot
- McLaren, P. (2006). *Paulo Freire, Che Guevara ve Devrimin Pedagojisi*. 2. Baskı. İstanbul: Kalkedon.
- Ulutaş, B. (2014). 70'li Yıllarda Bir Direnme Pratiği: TÖB-DER. R.F. Barbaros ve E.J. Zürcher (Yayına Hazırayan). *Modernizmin Yansımaları: 70'li Yıllarda Türkiye*, içinde bölüm. (ss. 343-372). Ankara: Efil Yayınevi.
- Vittoria, P. (2017). *Paulo Freire. Diyalogun Pedagojisine Giden Yol*. Çev. Y.T. Cakcak ve E. Cakcak. İstanbul: Kalkedon.
- Wulf, C. (2010). *Eğitim Bilimi. Yorumsamacı Yöntem, Görgül Araştırma, Eleştirel Teori*. Çev. HH. Aksoy; A. Kayahan Karakul; H. Ö. Aras ve D. Çankaya. Ankara: Dipnot